

Foto: Ronald van Harxen.

Poepulen in de Zak

Intensieve aanpak op Zuid-Beveland succesvol

Door: Peter Boelee, Bureau Natuurbelevens

Op de Zeeuwse eilanden is de steenuil nagenoeg verdwenen, met uitzondering van Zuid-Beveland. Op dit eiland, en dan vooral in de “Zak van Zuid-Beveland”, leeft nog een relatief kleine, geïsoleerde steenuilenpopulatie. Alle reden dus om de handen uit de mouwen te steken om deze populatie duurzaam te behouden. Na een aantal jaren van intensieve bescherming kan de eerste balans worden opgemaakt. De resultaten stemmen positief.

Kleinschalige landbouw, meidoornhagen, kronkelende dijkes: schitterend steenuilenbiotoop in Zuid-Beveland. Foto: Ronald van Harxen.

Ontwikkelingen Zeeuwse steenuilenpopulatie in vogelvlucht

In Zeeland kwamen tot 1940 nog ongeveer 2.200 paar steenuilen voor, waarvan ongeveer de helft op de eilanden en het andere deel in Zeeuws-Vlaanderen (Vergeer & van Zuylen 1994). Daarin kwam verandering toen tijdens de oorlog moedwillig delen van de provincie onder

water zijn gezet. In 1953 vond vervolgens de Watersnoodramp plaats waardoor opnieuw grote delen van Zeeland lange tijd onder water stonden. Dat leidde behalve tot een direct effect - het tijdelijk verlies van leefgebied voor de steenuilen - ook tot een grootschalige aantasting van het landschap. Vele kilometers heggen, knotwilgen en hectares hoogstamfruitbomen sneuvelden in

Typisch Bevelands steenuilenbiotoop. Foto: Peter Boelee.

het zoute water. Deze kaalslag in het landschap maakte de weg vrij voor de daarop volgende ruilverkavelingen vanaf de jaren zestig. Met die herinrichtingen van het landschap verdween nog meer kleinschalig landbouwgebied en nam de steenuilenpopulatie op de eilanden drastisch af van 1.225 paar rond 1940 tot ongeveer 40 paar rond 1980. Ook ten zuiden van de Westerschelde, in Zeeuws-Vlaanderen, nam het aantal steenuilen in die periode fors af, van 1.025 naar ongeveer 350 paar. Niet zo desastreus als op de eilanden, wat behalve door landschappelijke verschillen mede verklaard kan worden uit het feit dat Zeeuws-Vlaanderen geografisch gezien één gebied vormt met Belgisch Vlaanderen, waar de steenuil nog goed vertegenwoordigd is (De Smet 2007). Op de Zeeuwse eilanden resteerden eind van de vorige eeuw aldus zeer kleine, van elkaar gescheiden populaties waartussen waarschijnlijk maar weinig uitwisseling plaatsvond. Dit versterkte de toch al

bestaande isolatie door het feit dat de eilanden onderling gescheiden worden door veelal brede wateren. De zuidelijke eilanden Zuid-Beveland en Walcheren bijvoorbeeld liggen daardoor geïsoleerd ten opzichte van het nog relatief steenuilenrijke Zeeuws-Vlaanderen. Vermoedelijk is de brede Westerschelde een barrière die steenuilen niet makkelijk nemen, maar feitelijk is hier weinig over bekend.

Verspreidingsonderzoek Zeeland 2006-2007

In 2006 en 2007 zijn grote delen van Zeeland geteld op de aanwezigheid van steenuilen door het inventariseren van roepende mannetjes aangevuld met zichtwaarnemingen (De Smet 2007). Deze inventarisatie bevestigde het beeld uit de jaren tachtig en negentig. Van de ruim 450 getelde territoria werd het leeuwendeel in Zeeuws-Vlaanderen vastgesteld. Op de eilanden werden

Inspectie van natuurlijke broedholte in linde. Foto: Peter Boelee.

slechts ruim 40 territoria geteld. Op de noordelijke eilanden (Schouwen-Duiveland, St. Philipsland, Tholen en Noord-Beveland) werd niet meer dan een handvol territoria vastgesteld. Inmiddels weten we dat daar nu nagenoeg geen steenuilen meer voorkomen. Ook op Walcheren, dat in de oorlog voor een groot deel onder water heeft gestaan, werd nog slechts één territorium vastgesteld, net over de grens met Zuid-Beveland. Op Zuid-Beveland daarentegen werden tijdens de telling in 2006 nog 37 territoria geteld, waarvan het grootste deel in het zuidelijke deel, ook bekend als de “Zak van Zuid-Beveland”.

De Zak van Zuid-Beveland

De Zak van Zuid-Beveland ligt ten zuiden van de autosnelweg A58. Het gebied kent een kleinschalige landschapsstructuur die is ontstaan door talloze inpolderingen, wat we nu nog steeds terugzien in een aaneenschakeling van kleine polders, gescheiden door slingerende dijkjes. Karakteristiek zijn de bloemdijken alsook de meidoornheggen die van oudsher de percelen omzomen. Verspreid in de polders liggen boerderijen en het landgebruik bestaat van oorsprong uit kleinschalig akkergebied, afgewisseld met weilanden en fruitteelt (voorheen hoogstamboomgaarden).

Zoek de jonge steenuil. Foto: Ronald van Harxen

Foto: Ronald van Harxen

Dat in de Zak veel typerende kenmerken van het oude Bevelandse landschap behouden zijn gebleven heeft een paar oorzaken. Anders dan op andere eilanden is het grootste deel van het gebied gevrijwaard gebleven van de inundaties tijdens de oorlog en de Watersnoodramp in 1953, waardoor de snelle, grootschalige kaalslag zoals die zich elders voltrok, uitbleef. Bovendien is Staatsbosbeheer al vroeg begonnen met het aankopen van de dijken waardoor deze gespaard bleven bij de ruilverkaveling en het kleinschalige landschap in stand bleef. De landschappelijk kwaliteiten van het gebied waren aanleiding om de Zak in de jaren negentig aan te wijzen als Waardevol Cultuurlandschap. In 2005 is het gebied onderdeel geworden van het Nationaal Landschap Zuidwest-Zeeland.

In dit landschap kon de “poepuul” - zoals de steenuil in Bevelands dialect wordt genoemd naar het poe-oep geluid dat ze maken - zich relatief goed handhaven. Net als elders in het provincie is het landgebruik ook in de Zak in de loop van de tijd echter ten ongunste van de steenuil veranderd. Zo werden de hoogstamboomgaarden van weleer grotendeels gerooid en vervangen

door laagstamboomgaarden of akkerland. Veel nestgelegenheid en geschikt voedselgebied is hiermee verloren gegaan. Aan het eind van de vorige eeuw kwam het Bevelandse landschap verder onder druk te staan. In de jaren negentig stapten veel agrariërs over op de teelt van zwarte bessen: een intensieve vorm van landgebruik dat weinig te bieden heeft voor steenuilen qua voedsel en dekking. Bovendien nam de oppervlakte laagstamboomgaard verder toe door de uitbreiding van het areaal op gronden die voorheen als weidegrond in gebruik waren. Om de steenuil op de Bevelanden te behouden waren snel maatregelen nodig.

Steenuilenproject Midden-Zeeland

In 1996 begon Stichting Landschapsbeheer Zeeland (SLZ) op Noord- en Zuid-Beveland met het plaatsen van steenuilnestkasten (Hoekstein 1997). Dit was mogelijk door een goede samenwerking met agrariërs en andere gebruikers van erven met een geschikt steenuilenbiotoop. Veel kasten werden jaarlijks door leden van de KNNV-Vogelwerkgroep De Bevelanden gecontroleerd

Sinds januari 2007 kan ik 20 uur per week aan de slag als veldmedewerker. Foto's: Niek Oele.

op bezetting en broedresultaten. Maar ondanks de grote inzet van alle betrokkenen lukte het niet om ieder jaar álle nestkasten te controleren. Ook was er te weinig mankracht om nestkasten te onderhouden, te vervangen of om nieuwe kasten bij te plaatsen.

Vanaf 1 januari 2007 stelde de provincie Zeeland geld beschikbaar voor het Steenuilenproject Midden-Zeeland (Walcheren en de Bevelanden) van SLZ waardoor het mogelijk werd om een betaalde, professionele steenuilenbeschermer in te zetten.

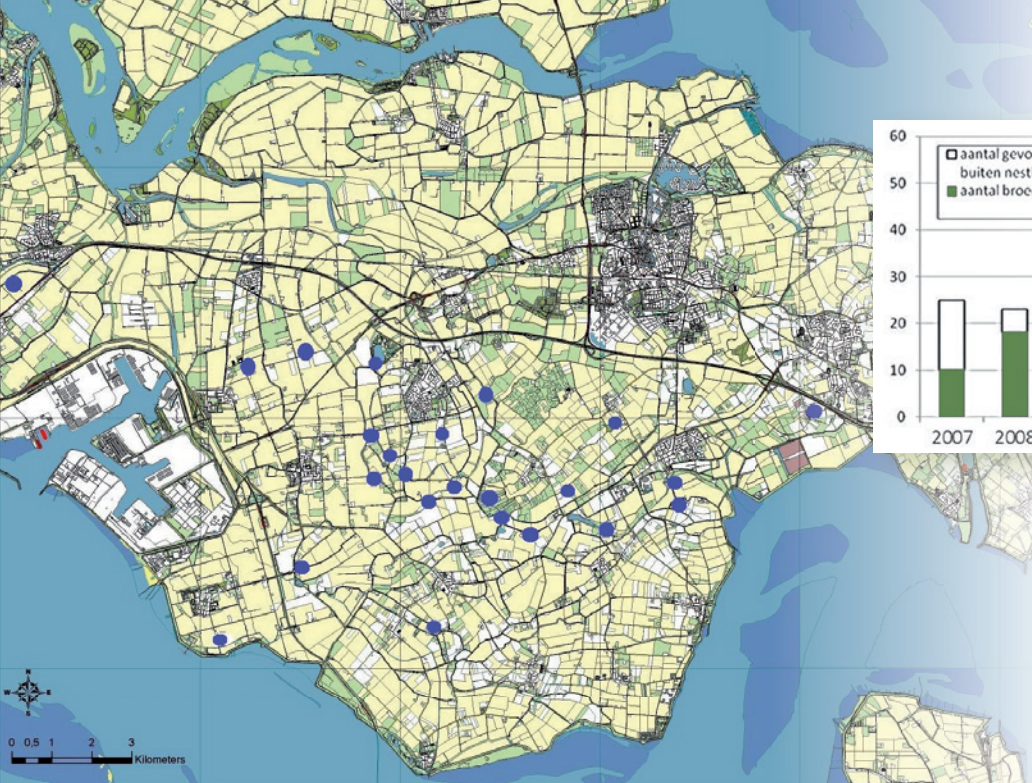
Ondergetekende kreeg als eigenaar van Bureau Natuurbelevens de opdracht van SLZ en zo kon ik meteen al in januari 2007 voor 20 uur per week aan de slag als veldmedewerker waardoor ik mij volledig kon richten op het plaatsen en controleren van steenuilnestkasten.

Sinds dat jaar zijn er jaarlijks over heel Zuid-Beveland en op Walcheren zo'n 30 kasten bijgeplaatst, zodat er in vrijwel elk potentieel steenuilenbiotoop één of twee kasten beschikbaar zijn. Tussen 2007 en 2014 is het aantal nestkasten in het projectgebied toegenomen van ongeveer 140 tot ruim 350. De kasten zijn vooral geplaatst in het kerngebied in de Zak, met als doel versterking (inbreiding) van deze populatie. Daarnaast zijn in de aangrenzende

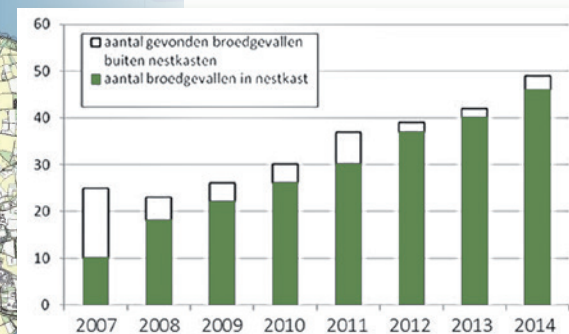
delen van Zuid-Beveland en Walcheren kasten geplaatst om een uitbreiding buiten de Zak te stimuleren.

Bovendien werkt SLZ ook hard aan de verbetering van het leefgebied. Elk jaar organiseert SLZ informatieavonden waarop mensen worden geïnformeerd over maatregelen die ze zelf op hun erf of grondgebied kunnen nemen om het voor vogels in het algemeen en voor steenuilen in het bijzonder aantrekkelijk te maken. Deze bijeenkomsten worden ook vaak door mensen bezocht die zelf al een steenuilennestkast op het erf hebben. Dit biedt dus ook een mooie gelegenheid om ervaringen uit te wisselen en elkaar enthousiast te maken.

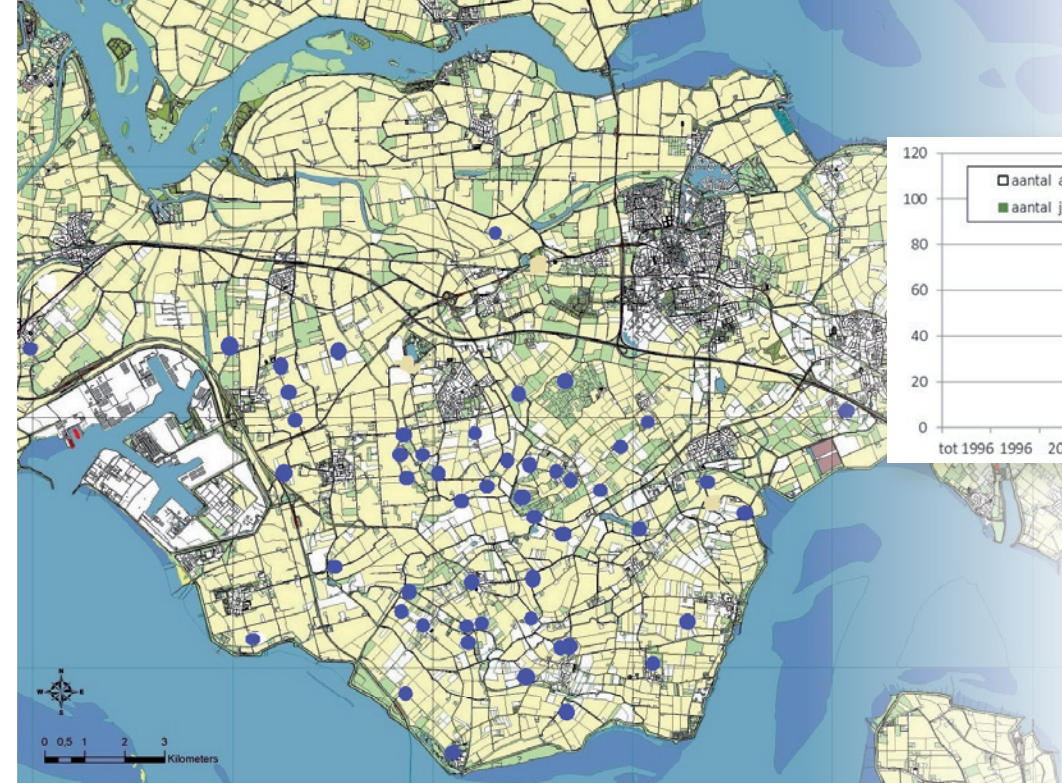
Bij mijn jaarlijkse erfbezoeken wissel ik gegevens uit met de kasteigenaren. Boerenerven, maar ook grote tuinen worden in kaart gebracht met behulp van de ErfWijzer Steenuil, een door STONE ontwikkelde erfscan waarbij men als het ware door de ogen van een steenuil een erf bekijkt op geschiktheid. Eigenaren zijn over het algemeen enthousiast voor het nemen van maatregelen om hun erf voor steenuilen geschikt te maken. Bijvoorbeeld door het aanplanten van hoogstamfruitbomen of knotwilgen, door het creëren van ruigte- en rommelhoekjes, door het aanleggen van houtwallen en andere verstopplekken. De erfbewoners worden hierbij ondersteund en gefaciliteerd door SLZ.

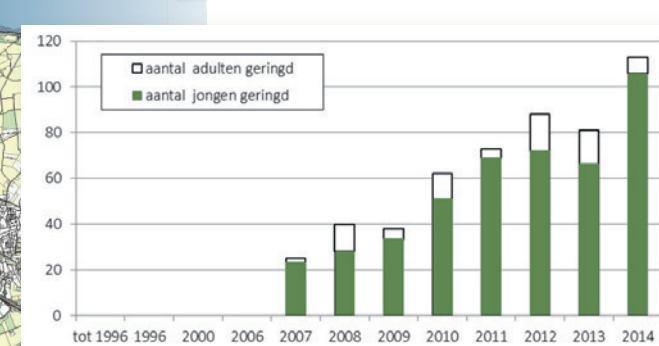
Figuur 1. De verspreiding van bekende broedgevallen van de steenuil op Zuid-Beveland in 2007. De kaart geeft het hoofdverspreidingsgebied op Zuid-Beveland weer, met de nadruk op de Zak. Twee broedgevallen in het oosten van Zuid-Beveland, bij Rilland, vallen buiten dit kaartbeeld. De meest westelijke stip op de kaart is het enige bekende broedgeval op Walcheren.

Figuur 2. Ontwikkeling van het aantal getraceerde broedgevallen op Zuid-Beveland sinds de start van het project in 2007, met onderscheid in broedgevallen in nestkasten en buiten nestkasten.

Figuur 3. De verspreiding van bekende broedgevallen van de steenuil op Zuid-Beveland in 2014.

Figuur 4. Ontwikkeling van het aantal geringde steenuilen op Zuid-Beveland in de periode 2007-2014.

Hoopvolle resultaten

Na 2006 is er op Zuid-Beveland geen vergelijkbare territoriuminventarisatie meer verricht volgens de methode zoals beschreven door De Smet (2007). Omdat de aanpak van het project zich primair richt op het aanbieden en controleren van nestkasten, aangevuld met informatie over broedgevallen in bomen en gebouwen, is er vooral een goed beeld ontstaan van de verspreiding en het aantal getraceerde broedgevallen. Het daadwerkelijke aantal territoria is niet precies bekend maar zal hoger zijn dan het aantal gevonden broedgevallen. Zo waren er bij de start van het project in 2007 25 broedgevallen bekend binnen de Zuid-Bevelandse populatie, die op grond van de inventarisatie van het jaar ervoor ongeveer 40 territoria omvatte (zie figuur 1).

Figuur 2 geeft de ontwikkeling van het aantal getraceerde broedgevallen sinds de start van het project in 2007. Vanaf dat jaar is een jaarlijkse toename van het aantal broedgevallen in nestkasten te zien, maar tot 2010 blijft het totaal aantal gevonden broedsels redelijk stabiel. Dit impliceert dat een deel van de steenuilen

in de bestaande territoria is overgestapt van een broedplaats in een boom of een gebouw naar een nestkast, of dat steenuilen zijn verhuisd naar een ander territorium met een nestkast. Vanaf 2010 zien we dat met de toename van het aantal bezette steenuilenkasten het totaal aantal gevonden broedgevallen sterk toeneemt, tot bijna 50 in 2014.

In 2007 waren 25 broedgevallen bekend, waarvan 10 in nestkasten, 4 in gebouwen en 11 in holle bomen. In 2008 werden 18 nestkasten door steenuilen gebruikt, in 2009 waren dat er al 22 en in 2010 waren er 26 bezette nestkasten. In 2011 werden 30 kasten bezet en werden er 3 broedgevallen gevonden in gebouwen en 9 in holle bomen. In de jaren daarna nam het aantal broedgevallen in nestkasten verder toe van 37 in 2012, 40 in 2013 tot 46 in 2014. In 2014 waren nog slechts drie paren bekend die buiten een nestkast broedden: één in een gebouw en 2 in holle bomen.

Mijn indruk is, gebaseerd op het intensieve veldwerk en de vele contacten in het buitengebied, dat er op Zuid-Beveland daadwerkelijk nog maar weinig steenuilen buiten nestkasten broeden (zie kader). Veel van de voorheen door steenuilen bezette natuurlijke nestplaatsen zijn nog steeds aanwezig en geschikt. Zelden komt het op Zuid-Beveland nog voor dat steenuilen in een gebouw of in een holle boom broeden of in een knotwilg in een onbewoond natuurgebied. Ik vermoed dat dit te maken heeft met de druk van de toegenomen kauwenpopulatie. Deze hollenbroeders zijn op Zuid-Beveland serieuze nestplaatsconcurrenten en hebben al vele natuurlijke hopen in bomen bezet waarin voorheen steenuilen broedden. De nestkasten zijn door toepassing van een sluisje ontoegankelijk voor kauwen.

De Bevelandse steenuil heeft vandaag de dag een uitgesproken voorkeur voor een nestkast geplaatst in een boom op een kleinschalig, beetje rommelig, agrarisch erf met een begraasde wei, enkele hoogstamfruitbomen, notenbomen of kastanjabomen. Opvallend is dat de steenuilen de voorkeur geven aan een bewoond erf met een zekere menselijke bedrijvigheid. Wanneer een door steenuilen bezet erf door mensen verlaten wordt, zal in de meeste gevallen de Bevelandse steenuil ook vertrekken, zo leert de ervaring die gestaafd wordt met ringterugmeldingen.

Er vanuit gaande dat met het in kaart brengen van het aantal getraceerde broedsels niet de gehele steenuilenpopulatie in beeld wordt gebracht, is het aantal gevonden broedgevallen van bijna 50 in 2014 een aanwijzing dat de populatie op Zuid-Beveland in bescheiden mate is toegenomen sinds de inventarisatie in 2006, toen er een kleine 40 territoria werden geteld. Op zijn minst kan geconcludeerd worden dat de intensieve beschermingsaanpak binnen enkele jaren heeft geleid tot een versterking van de Zuid-Bevelandse populatie. Het plaatsen van nestkasten is hierbij een belangrijke impuls geweest. Zowel in territoria waar ze voorheen in natuurlijke hopen broedden als op nieuwe plekken wordt dankbaar van deze nestgelegenheid gebruik gemaakt. Naast een inbreiding (nieuwe territoria tussen de reeds bestaande) heeft de populatie zich sinds 2007 binnen de Zak ook uitgebreid naar het meest zuidelijke deel (figuur 3). Dit is een gunstige ontwikkeling, want meer steenuilen binnen een populatie vergroot de veerkracht en de kans op herstel na bijvoorbeeld een strenge winter is dan groter.

Tot 2014 waren er nog geen broedende steenuilen ten noorden van de A58 bekend. En dus was de ontdekking van een paartje in een nestkast ten westen van Goes tijdens het broedseizoen van 2014 reden tot optimisme. Dit paartje heeft zes jongen grootgebracht. De vondst dat jaar elders westelijk

Nog zo'n mooi steenuilenbiotoop. Foto: Ronald van Harxen.

van Goes van een net uitgevlogen, ongeringde uil duidt op een tweede broedgeval aldaar. Het is aannemelijk dat de komende jaren meer steenuilen zich in het noordelijke deel van Zuid-Beveland zullen vestigen. Ze zijn er welkom want op veel geschikte erven is daar nu al een kast geplaatst.

Alle broedgevallen in nestkasten worden intensief gemonitord op het reproductiesucces. De nestkasten worden tijdens het broedseizoen minstens drie keer bezocht, waarbij broedbiologische gegevens worden genoteerd en ingevoerd op de digitale Nestkaart van Sovon. Daarnaast worden er zoveel mogelijk steenuilen geringd om ook overleving en verplaatsingen in beeld te krijgen. Omdat het merendeel in nestkasten broedt is inmiddels naar verwachting het grootste deel van de populatie geringd. Van 2007 tot en met 2014 zijn er in totaal 446 jonge en 74 volwassen steenuilen van een ring voorzien. Ieder jaar kom ik zo'n 50 eerder geringde (en slechts enkele ongeringde) steenuilen in de kasten tegen. Verplaatsingen van individuele steenuilen konden worden vastgelegd en van sommige families kon een stamboom worden gemaakt. Vooral steenuilvrouwtjes blijken heel honkvast te zijn, zo zijn er nu 5 vrouwtjes van minstens 7 jaar oud die elk jaar op dezelfde plaats broeden.

Nu recentelijk het ringwerk en de nestkastcontroles ook in Zeeuws-Vlaanderen zijn geïntensiveerd, zal het de komende jaren spannend worden of we uit het ringonderzoek kunnen vaststellen of er uitwisseling plaatsvindt met de overkant van de Westerschelde.

Toekomst

De provincie moet helaas bezuinigen, waardoor minder geld beschikbaar is voor alle Zeeuwse natuurbeschermingsprojecten. Hierdoor groeit de onzekerheid of het Steenuilenproject Midden-Zeeland met de belangrijke trekkersrol van SLZ en de betaalde veldmedewerker de komende jaren voortgezet kan worden. Op het moment dat dit ophoudt is er kans dat het beschermings- en onderzoekswerk inzakt, bij gebrek aan voldoende vrijwilligers die de werkzaamheden kunnen oppakken. Dat zou erg jammer zijn nu gebleken is dat de intensivering van het beschermingswerk zijn vruchten heeft afgeworpen en we op de goede weg zijn om de geïsoleerde Bevelandse populatie te behouden en te versterken. Intensieve inspanningen om dit werk voort te zetten lijken voorlopig nodig om de populatie voldoende veerkracht te geven voor een duurzaam behoud.

Alle ingrediënten aanwezig voor een geschikt steenuilbiotoop. Foto: Ronald van Harxen.

Peter controleert steenuilnestkast. Foto: Ronald van Harxen.

Om de werkzaamheden ook in de komende jaren een stevige basis te geven en financieel te ondersteunen is onlangs de Stichting Steenuilbescherming Zeeland opgericht. Zie voor meer informatie www.steenuilbeschermingzeeland.nl.

Corresponderend auteur: Pascal Stroeken

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar Mark Hoekstein voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel en zijn ondersteuning bij het maken van de grafieken. Pascal Stroeken bedank ik voor zijn hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

Literatuur

- Vergeer J.W & G. van Zuylen 1994. Broedvogels van Zeeland. Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Utrecht.
- Smet de A. 2007. Onderzoek naar de verspreiding van de Steenuil in Zeeland 2007.
- Hoekstein M. 1997. Steenuilen op de Bevelanden in 1996 en 1997. Mededelingen nummer 4 (1997), Vogelwerkgroep De Bevelanden.